

ANKSIOZNA KLASA U DOBU NEOLIBERALNE DISTOPIJE

Rade Drašković

*Everybody knows the war is over,
Everybody knows the good guys lost.
Everybody knows the fight was fixed,
The poor stay poor, the rich get rich.
That's how it goes...
Everybody knows*

Leonard Cohen, *Everybody Knows*

Amerika između neoliberalnog kapitalizma i demokratije

Američku priču za temu ovog eseja možemo započeti 1776. godine, kada su engleske kolonije na novonaseljenom kontinentu kroz borbu za osamostaljenje praktično porodile i prvu buržoasku revoluciju u Zapadnom svijetu. Protestujući protiv nametnutih taksi i nemogućnosti učestvovanja u parlamentarnom životu matice, stanovnici trinaest britanskih kolonija su se pobunili i uskoro potom proglasili nezavisnost od britanske krune. Deklaracija o nezavisnosti, koju je napisala grupa američkih intelektualaca, danas popularno nazvanih "očevima utemeljiteljima", polazeći od univerzalnih prava čovjeka insistira na društvenoj jednakosti, videći individualnog građanina kao nosioca suvereniteta: "Držimo ove istine očiglednim, da su svi ljudi stvoreni jednakim, obdareni od njihovog Kreatora s određenim neotuđivim pravima, između ostalih s pravom na život, slobodu i potragu za

srećom".¹ Crpeći ideje grčke demokratije, škotskog i francuskog prosvetiteljstva, oni će držati slobodu pojedinca za najveću vrijednost, ali neće ignorisati ni njegovu pripadnost lokalnoj zajednici - društvena jednakost, solidarnost i inkluzivnost garancije su stabilnosti novog društvenog ugovora. Američka nacija i njena država su dakle od samog početka zamišljene prije svega kao politička, a ne samo etnička zajednica; nastajuća nacija je najšire definisana kao skup svih onih koji vjeruju u isti niz političkih ideja, te racionalno definisanih zajedničkih interesa i vrijednosti bez obzira na njihovu vjersku, etničku ili rasnu pripadnost.

Američki očevi osnivači su po prvi put, na prelasku iz feudalnog u novi kapitalistički sistem proizvodnje, ponudili novonastajućoj političkoj ekonomiji liberalnog kapitalizma i oficijelini narativ - ideologiju slobode pojedinca, društvene solidarnosti, jednakosti svih pred zakonom i univerzalnosti ljudskih prava - vezujući tako kapitalizam s liberalnom demokratijom u zapadnoj imaginaciji i političkoj misli u narednih dvjestopedeset godina, iako je američka stvarnost u samim počecima bila radikalno drugačija. Bez obzira na proklamovane ideale, ona će radije počivati na faktima o "postojanju dvije Amerike", dok će pripadnost jednoj od te dvije Amerike, uglavnom biti određena bojom čovjekove kože. 'Tvornički defekt' američke države počivaće upravo na dva prvotna grijeha, genocidu prema starosjediocima, a zatim i dva i po vijeka robovlasništva. Ovo dramatično nasljeđe čini jednu od najtamnijih mrlja američke povijesti tokom kojih će brutalna društvena nejednakost biti prvo legalizovana, zatim i institucionalizovana, da bi se s vremenom i pounutrla i tako postala neodvojivim dijelom američkog identiteta i kulturnog mentaliteta.

Ipak, na svjetlijoj strani istorije, Amerika će po osamostaljenju uspjeti postupno izgraditi demokratske institucije, uspostaviti vladavinu prava, nezavisno sudstvo i slobodne medije koji će garantovati razvoj vibrantnog demokratskog života, ulagati u edukaciju, nauku, te uspostaviti slobodnu i fleksibilnu, iako u poređenju s evropskom, relativno neregulisanu ekonomiju. Francuski diplomata, političar i istoričar Alexis de Tocqueville u svom čuvenom putopisu *Demokratija u Americi (Democracy in America)*, iz 1835.

1 *The Declaration of Independence*, citirano prema www.ushistory.org, posjećeno 01. 02. 2020. (prevod autora)

godine, impresioniran je snagom i oblicima neposredne demokratije i jednakosti, koje je posvjedočio na proputovanju po istočnoj obali. Tocqueville opisuje i druge karakteristike američkog karaktera, koje kao procesi dugog trajanja mogu pomoći u razumjevanju Amerike, kako tog doba tako i danas, a to su prije svega: poduzetništvo, materijalizam, krajnja posvećenost individualnim slobodama i interesima, te nepovjerenje prema bilo kakvoj državnoj vlasti. On podvlači važnu ulogu protestantskog puritanizma u njenom nastanku, te na kraju američku rezervisanost prema elitizmu i odbojnost prema intelektualizmu koja proizilazi is sveopšteg egalitarizma.²

U drugoj polovini 19. vijeka, nakon razarajućeg Građanskog rata (*Civil War*, 1861-5) između industrijskog Sjevera i robovlasničkog Juga, val rapidnog ekonomskog rasta na krilima teritorijalne ekspanzije prema zapadu kontinenta i postojanju besplatne radne snage, napravio je od Amerike modernu industrijsku silu. U prvim dekadama dvadesetog stoljeća Amerika je prešla ogroman put u razvoju, modernizaciji i urbanizaciji društva, to je zemlja poduzetničke inventivnosti i smjelosti te sveopšteg napretka. Razvoj novih tehnologija u oblasti transporta, komunikacija, medija i masovne proizvodnje, ogromne investicije u infrastrukturu, uz masovnu imigraciju i ulaganje u zdravstvo i edukaciju, osiguraće rapidan ekonomski rast i položiti temelje

2 Tocqueville je pokušavao shvatiti zašto je Amerika toliko različita od Francuske i ostatka Evrope, i našao ga prije svega u odsustvu aristokracije. On opisuje Ameriku kao mjesto ekstaroordinarne jednakosti, gdje postoji gotovo neograničen prostor za nesmetanu potragu za vlastitim interesima i gdje obični ljudi ne moraju služiti aristokratskoj eliti rođenoj u nasljeđenom bogatstvu. Amerika tog doba je po njemu društvo gdje su težak rad i pravljenje para uspostavljeni kao dominantna društvena etika, gdje su individualizam i tržišni kapitalizam pustili duboke korijene i gdje običan čovjek uživa povlastice i društveni status koji su nepojmljivi u Evropi. Razloge za to on pronalazi prije svega u zakonskim rješenjima u zemljišnoj politici koja podržavaju širu distribuciju nasljedstva, pogotovo prilikom nasljeđivanja zemlje. Za razliku od Evrope, gdje je aristokratija koja je uživala rođenjem garantovano bogatstvo, i stoga smatrala trku za parama vulgarnom i prostom, i gdje niža klasa nije imala šansu da napreduje i dobije išta više od golog minimuma, u Americi je postojala u stvarnosti potvrđena vjera da se kroz težak rad može akumulirati bogatstvo i promijeniti mjesto u društvu. S druge strane ova relativna jednakost u posjedovanju svojine i samim tim i moći u društvu, po Tocquevilleu je i razlog zašto su Amerikanci pokazivali otvoren prezir prema bilo kojoj eliti, pa tako onoj intelektualnoj. Primjećujući kako "ne poznaje zemlju u kojoj postoji manje nezavisnosti uma i istinske slobode intelektualne rasprave", on tvrdi da je ista kultura koja je promovisala ekonomsku jednakost, promovisala u isto vrijeme i intelektualnu uravnilovku i medokraciju. Oni s najviše edukacije i inteligencije su po njemu bili osuđeni na usko društvo sebi sličnih ili na to da iskoriste svoje talente u pravljenju bogatstva u privatnom sektoru. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Bantam Book, Random House, New York, 2002.

za nastanak potrošačkog društva kroz početak stvaranja srednje klase, kao i stvaranja sloja izuzetno bogatih, tzv. industrijske aristokracije. Ovaj period obilježiće i borba narastajućeg radničkog pokreta za regulaciju uslova rada,³ kao i borba žena za glasačka prava,⁴ obilježena u dva značajna datuma, koji se, interesantno je, na američkom kontinentu već dugo praprate na različite datume nego u ostatku svijeta, upravo stoga da bi se izbjegla njihova klasna dimenzija.

Prve dvije dekade dvadesetog vijeka donijeće ogromne skokove u poboljšanju uslova i kvalitetu života, čineći Ameriku magnetom za siromašne i obespravljenе širom svijeta. Ono što je Deklaracija o nezavisnosti naznačila, sada će pisac James Truslow Adams popularizirati kao frazu, koja će iz njegove knjige *Ep o Americi (The Epic of America)* 1931. godine, ući ravno u kolektivnu imaginaciju i javni diskurs i postati osnova američkog nacionalnog narativa. Njegova kovanica američki san je definisana kao mogućnost da svako, bez obzira na mjesto, porodicu ili klasu u kojoj je rođen, ima jednake šanse u društvu. Garantujući socijalnu prohodnost svakom članu društva u okvirima fleksibilnog i jedinstvenog američkog kapitalizma, on daje prednost napornom radu, preduzetništvu i vlastitoj žrtvi nad činjenicom slučajnog rođenja: "Američki san je taj san o zemlji u kojoj život treba biti bolji i bogatiji, potpuniji svima, s prilikama za svakoga prema mogućnostima ili postignućima."⁵

Narativ o američkom snu biće populariziran upravo u godinama kada je Amerika prolazila kroz jednu od svojih najvećih kriza tzv. Veliku depresiju

3 1886. godine na 1. maj, počeo je generalni štrajk radnika širom SAD, a jedan od glavnih zahtjeva štrajkača je bio radni dan od osam sati. Štajk je u Chicagu završio krvavim obračunom policije i radnika 4. Maja u tzv. aferi Haymarket. Na prijedlog američkih sindikalista Druga radnička internacionala je 1889. na sastanku u Parizu, u znak sjećanja na radničke žrtve u Chicagu, usvojila datum početka štrajka kao Međunarodni praznik rada. Praznik rada se od sredine šezdesetih, zbog njegove asocijacije s komunizmom, na sjevernoameričkom kontinentu obilježava 1. septembra kao *Labour Day*.

4 1857. godine tekstilne radnice u New Yorku, protestuju protiv loših uslova rada i malih plata, i ujedno osnivaju prvi sindikat. Na isti dan 8. marta 1908. godine oko 15 000 žena je ponovo demonstriralo u New Yorku tražeći ne samo bolje radne uslove nego i glasačka pravo. Prvi dan žene je obilježen u Americi 1909., a već sljedeće godine na Međunarodnoj konferenciji žena na prijedlog Clare Zetkin ovaj praznik je prihvaćen i ustanovljen kao međunarodni Dan žena. U prvoj polovini dvadesetog vijeka, opet zbog konotacija s komunizmom, Dan žena se na sjevernoameričkom kontinentu prestao obilježavati, a njegovu ulogu je praktično preuzeo tzv. *Majčin dan (Mothers Day)* koji se obilježava druge sedmice u maju mjesecu.

5 James Truslow Adams, *Dreaming up the American Dream*, jstore.org, posjećeno 11. 10. 2019.

(The Great Depression) otpočelom krahom njujorške berze u oktobru 1929. Ekonomska kriza koja je uslijedila, ogromna nezaposlenost i siromaštvo širokih slojeva stanovništva doveli su u pitanje i sam opstanak kapitalizma; prema privatnoj korespondenciji tada novoizabranog predsjednika Franklina Roosevelta Amerika je stajala na rubu revolucije. Usvajajući i primjenjujući agresivno Keynesove teorije državne intervencije, Roosevelt će u dekadi tridesetih postepeno ograničiti prava krupnog kapitala i finansijske oligarhije nudeći Amerikancima *New Deal* - sveobuhvatnu reformu društva, u kojoj će savezna vlada, kreirajući milione poslova na obnovi infrastrukture, efektivno postati najveći poslodavac u zemlji i tako započeti proces ekonomskog oporavka, ali i socijanog ozdravljenja. Roosveltova administracija će po prvi put uvesti programe socijalne sigurnosti i javnih penzija, pribaviti finansijske subvencije za ugrožene farmere, legalizovati sindikate, te obaviti opsežnu regulaciju uslova rada, uključujući tu i propise o minimalnoj zaradi i maksimalnom broj radnih sati. Istovremeno su usvojeni zakoni koji će regulirati banke i tržišta kapitala kako bi se onemogućilo finansijsko spekulisanje i budući krahozi na tržištu novca. Ovako sveobuhvatne i duboke mjere državnog intervencionizma imale su za cilj kroz reaktivirane mehanizme socijalne pravde i društvene solidarnosti spašavanje ne samo kapitalizma nego i same liberalne demokratije u svijetu u kome su u tom momentu jedine druge dvije ideološke opcije bili fašizam i boljševizam: "Došli smo do jasne spoznaje činjenice da istinska individualna sloboda ne može postojati bez ekonomske sigurnosti i neovisnosti. Siromašan čovjek nije slobodan čovjek. Ljudi koji su gladni i bez posla su stvari od kojih se prave diktature."⁶

John Maynard Keynes, engleski je ekonomista čije su ideje obilježile čitavu epohu između dva svjetska rata i čije su teorije našle široku primjenu u zapadnom svijetu, naročito nakon Drugog svjetskog rata. Keynes je bio zagovornik širokog državnog intervencionizma u području ekonomske i monetarne politike u cilju regulacije tržišta i otklanjanja negativnih efekata ekonomskih recesija. Njegove teorije su argumentovale da država mora deficitom, ciljanom potrošnjom i ulaganjem izvesti ekonomiju iz cikličnih ekonomskih recesija. Sjećanje na ekonomski haos prouzrokovan velikom depresijom tridesetih, na siromaštvo i uspon fašizma kao njene direktne posljedice,

6 Franklin Delano Roosevelt, citirano prema rooseveltinstitute.org, posjećeno 11. 05. 2019.

te postojanje Sovjetskog saveza kao političke alternative koja bi mogla postati privlačna radništvu u slučaju daljeg slabljenja njihovih prava ili nadnica, uticale su na široku prihvaćenost državne regulative i primjenu Keynesovih teorija, što je opet osiguralo stabilan ekonomski rast, distribuiran ravnomjerno po svim društvenim klasama.⁷

Period od kraja Drugog svjetskog rata do 1970. godine čini dvije i po dekade bez presedana u ekonomskom razvoju i kreaciji bogatstva, kako u Americi tako i ostatku Zapada. Poslijeratna era socijane demokratije je počivala je upravo na postignutom delikatnom kompromisu između inherentno nestabilne prirode kapitalizma i liberalne demokratije, kao društvenog modela koji je istovremeno garantovao i građanske slobode i ekonomski prosperitet na principima društvene solidarnosti. Na jednoj strani radnici, kao zatočenici najamnog rada, odustaju od zahtjeva za rušenje sistema dobijajući za uzvrat čitav niz ekonomskih i socijanih prava, prije svega pravedniju raspodjelu prihoda i društvenog bogatstva kroz progresivno oporezivanje, te osiguranje socijalne prohodnosti na gore. Na drugoj strani ove pogodbe, finansijske i industrijske elite su odustajanjem od jednog dijela bogatstva i privilegija održavale u životu sam sistem zahvaljujući kome su se našle u toj poziciji. Tih dvadesetpet godina po završetku rata, uređenih Keynsovom makroekonomskom politikom, ostaće zapamćene kao zlatna era ekonomskog rasta, stabilnosti i opšteg napretka, koji je francuski ekonomista Thomas Picketty možda najbolje opisao kao "kapitalizam bez kapitalista".⁸ Ove stabilne dekade prosperiteta su u zapadnoj društvenoj misli povezale demokratiju i kapitalizam, dok su snaga američke ekonomije, rastući životni standard, njena vojna moć i dominacija popularnom kulturom i medijima uspostavile Ameriku kao neprikosnovenog predvodnika u zapadnom svijetu.

Ipak, američka društvena misao, kao što to John Kenneth Galbraith tvrdi u svom seminalnom radu "Društvo obilja", nije nikad dovoljno odmakla

7 Američka najviša porezna stopa za najbogatije stajala je na 91% sve do 1964. godine, a visina interesnih rata bila zakonima ograničavana sve do kraja sedamdesetih. U tri decenije nakon Drugog svjetskog rata, proizvodnja po glavi stanovnika u Zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi rasla je brže nego ikad prije. Nije bilo značajnih bankarskih ili finansijskih kriza. Stvarni dohodak Europljana porastao je u tom vremenu kao u prethodnih sto pedeset godina, a američka nezaposlenost, koja se tridesetih godina kretala između 14% i 25%, pala je na prosječnih 4,6% sredinom pedesetih. Caleb Crain, "Is Capitalism a Threat to Democracy?", *The New Yorker*, posjećeno 07. 05. 2018.

8 Caleb Crain, "Is Capitalism a Threat to Democracy?", *The New Yorker*, 07. 05. 2018.

od socijalnog darvinizma, prvi put definisanog još na početku industrijske revolucije od strane engleskog filozofa i sociologa Herberta Spencera.⁹ Paradoksalno, Spencerove teorije i njihove interpretacije, su uhvatile više korijena u Americi koja je u industrijsku revoluciju i doba moderniteta ušla s ogromnom neplaćenom radnom snagom kao osnovom svoje ekonomije, nego u matičnoj Engleskoj koja je, u isto vrijeme, već prolazila prvu fazu regulacije tržišta, radnih prava i osnivanja sindikata.

Galbraith je ukazao na tamnu stranu američkog sna i američkog karaktera, na činjenicu da je upravo zbog dugotrajnog robovlasničkog sistema, te vizije društva kao surove arene u kojoj samo najjači opstaju, socijalna nejednakost, uz individualizam i materijalizam, postala inherentna osobina američkog identiteta. Duboko ugrađena u njen mentalni sklop, čak i onda kada legalni okvir za nju bude ukinut i nestao, ova nejednakost je pounutrena i normalizovana, ona će određivati stavove Amerikanaca koje su sa sobom donijeli čak i u poslijeratno doba obilja: "Ako je bilo gdje, običan čovjek je imao priliku onda je to ovdje. Možda je to istina, ali se on u isto vrijeme morao suočiti s činjenicom da je sav ekonomski život ujedno i borba na život ili smrt. U toj borbi pojedinac bi mogao pobjediti ili izgubiti, ali potpuno prihvatanje posljedica gubitka - gladi, oskudice i smrti - bila je socijalna nužnost. Siromaštvo i nesigurnost tako postaju inherentan dio ekonomskog života, čak i u zemlji s najviše šansi."¹⁰

Još jedan Amerikanac analizira problem socijalnog raslojavanja duž rasnih i etničkih granica, problem siromaštva i nejednake preraspodjele društvenog bogatstva u Americi, propitujući i dovodeći u sumnju sam smisao američkog sna. Michael Harrington je opisao i izložio javnosti šokantnu

⁹ Upravo Spencer, a ne Darwin, je skovao termin "opstanka najsposobnijih" (*survival of the fittest*) primjenjujući ga u svojim teorijama na ljudsko društvo, a ne na carstvo vrsta. Spencer je skovao ovu frazu nakon čitanja Darvinovih teorija, koje je parcijalno ugradio u svoje teorije socio-kulturne evolucije po kojima se "socijalni organizam" razvija od jednostavnijeg ka složenijem po univerzalnim zakonima evolucije, objašnjavajući tako nemilosrdnu ekonomsku konkurenciju u društvenoj areni. Iako su njegove teorije bile utilitarne i konzervativne, veliki broj autora tvrdi da su one ustvari pogrešno interpretirane i tumačene od američkih autora Andrew Charnegia i William Graham Sumnera, što će Spenceru i njegovim teorijama 'pribaviti' neslavnu reputaciju u istoriji filozofije i sociologije. Weinstein, David, "Herbert Spencer", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, posjećenno 01. 09. 2017.

¹⁰ Galbraith, K. J. "The Affluent Society", The New American Library, New York, 1955., str. 57 (prevod autora)

realnost postojanja miliona Amerikanaca, ogromne "nevidljive" niže klase, usred *društva obilja*, koja usprkos narativu američkog sna, svoj položaj u društvu može zahvaliti upravo nesreći rođenja s krivom boje kože ili etničkog porijekla, i koja se, zahvaljujući njemu, našla u klopki začaranog kruga siromaštva.¹¹ Harrington ukazuje da je pitanje rase jedan od gorućih i nikad riješenih političkih problema u Americi. Iako je 1954. Godine, odlukom Vrhovnog suda SAD, formalno ukinuta rasna segregacija u američkim školama i otvoren put pokretu za građanska prava, Amerika je ostala društvo koje je inkorporiralo rasizam duboko u svoju vlastitu strukturu, institucije i kulturu življenja. Siromaštvo nesrazmjerno više pogađa ljude koji su rođeni s pogašnom bojom kože, društvena moć i podređenost se reprodukuju kako na vidljive, tako i na skrivene načine: "Američka ekonomija, američko društvo, američko nesvjesno, su duboko prožeti rasizmom. Čak i kad bi svi zakoni bili definisani tako da pruže jednake mogućnosti svima, većina Afroamerikanaca ne bi bila u mogućnosti da u potpunosti iskoriste tu promjenu. I dalje bi postojala ogromna, tiha i automatska struja, usmjerena protiv muškaraca i žena s drugačijom bojom kože."¹²

Iako su pedesete još uvijek obilježene kejnzijanskom doktrinom na polju makroekonomije i poreske politike, doba u kojem unije još uvijek igraju značajnu ulogu u zaštiti prava radnika, a prisutnost državnih ulaganja još uvijek vidljiva, od infrastrukture do nauke i umjetnosti, početak korejskog i zaoštravanje hladnog rata, dovešće do histerije i straha od '*crvene opasnosti*', oličene u tzv. *lovu na vještice*. Ova hajka na progresivne snage u američkom društvu pokrenuta od strane konzervativnog senatora McCharthy-ja, označiti će prevlast konzervativnih ideja i vrijednosti u američkom društvu. U nekoliko godina liberalne i progresivne snage bile su napadnute, pod isprikama ugrožene nacionalne sigurnosti i patriotizma. Na udaru će se naći ne samo ugledni intelektualci i državni službenici, nego i različiti socijalni programi, kao i vrijednosti liberalne demokratije, poput slobodnog govora, slobode štampe i udruživanja, pa i same pravne države. Mada će *lov na vještice* izgubiti na za-

11 "Stvarno objašnjenje zašto se siromašni nalaze gdje se nalaze, jeste da su napravili grešku rođenja od pogrešnih roditelja, u pogrešnom dijelu zemlje, u pogrešnoj industriji ili u pogrešnoj rasnoj ili etničkoj grupi. Jednom kada je ta greška načinjena, oni mogu biti uzor volje i morala, ali većina njih nikada neće dobiti priliku da se izade van iz druge Amerike." Harrington, Michael. *The Other America*, Macmillan Publishers, London, 1962., str. 15 (prevod autora)

12 Harrington, *ibid*, str. 71

mahu polovinom dekade pedesetih, 34 predsjednik Dwight D. Eisenhower, u svom oproštajnom govoru 1961. godine, usprkos tome što je i sam bio slavom ovjenčani general, upozorava na sve jaču snagu vojno-industrijskog lobija u američkom društvu, koji svojim djelovanjem dovodi u pitanje same postulate i institucije američke demokratije i civilnog društva. Odbijajući pritiske Kongresa i svoje administracije da poveća budžetska izdvajanja za vojsku, on je radije upozorio naciju, opijenu prosperitetom i blagostanjem, da će takva potrošnja dugotrajno oštetiti ekonomiju, odvući poreske obveznike u ogroman dug radi zadovoljenja privatnih interesa, što će u konačnici ugroziti i sam demokratski karakter američkog društva.¹³

Amerika šezdesetih godina prolazi kroz turbulentnu dekadu obilježenu početkom vojnih avantura po svijetu - zapamćenih sada već po mitskom Vijetnamskom ratu - te suprotnostima i socijalnim neredima na unutarnjem planu, obilježenim serijom nikad objašnjenih ubistava čitavog niza socijalno progresivnih političara, od Martin Luther Kinga i Malcoma X, do Johna i Roberta Kenedyja. Hitna potreba za društvenom promjenom podstreknuta je paralelno valom urbanih nereda, Pokretom za građanska prava i na kraju kontra-kulturnom hipi-revolucijom, koji su zajedno potresli sve djelove američkog društva. Sve ovo je natjeralo predsjednika Lyndona Johnsona da objavi bezuvjetni *Rat siromaštvu (War on Poverty)*, kao dio šireg društvenog projekta nazvanog *Uspješno društvo (Great Society)*. Proklamovane reforme su trebale da eliminišu siromaštvo i ublaže rasne nepravde kroz reformu socijalnog i zdravstvenog sistema, kao i da obezbjede značajna sredstva za javno obrazovanje. Ipak, čitav pokret će uskoro izgubiti zamah i biti potisnut iz fokusa interesa javnosti ratnim debaklom u Vijetnamu i nizom korupcijskih skandala iz Nixonove ere. U to vrijeme već je očigledno da je ogromna koncentracija privatnog bogatstva i moći korporacija, posebno onih bliskih vojnom i naftnom lobiju, koji postaju ozbiljna prijetnja demokratskom druš-

13 "U organima vlasti moramo se zaštititi od sticanja neopravdanog uticaja, bilo traženog ili netraženog, od strane vojno-industrijskog kompleksa. Potencijal za katastrofalni uspon pogrešnih snaga postoji i postojat će. Mi nikada ne smijemo dopustiti težini ove kombinacije da ugrozi naše slobode ili demokratske procese. Mi ne smijemo ništa uzeti za bogom dano. Samo budni i osviješteni građani mogu mirnim metodama i ciljevima prisiliti ogromni industrijski i vojno-odbrambeni kompleks na ispravno umrežavanje s našim mirovnim metodama i ciljevima, kako bi sigurnost i sloboda mogli zajedno napredovati." *Transcript of President Dwight D. Eisenhower's Farewell Adress (1961)*. www.ourdocuments.gov, posjećeno 30. 11 2019. (prevod autora)

tvenom životu zemlje, uzrokujući pad mogućnosti, ali i interesa građana za učešće u političkom i javnom životu. Ovo je dalje utrlo put ka vlasti i društvenoj moći nekolicini najbogatijih koji će uskoro iskoristiti javnu sferu i društveno bogatstvo za ostvarenje uskih privatnih ciljeva. Amerika se još tokom dekade šezdesetih našla nezaustavljivo na putu prema političkom modelu plutokratije, potrebne socijalne reforme ostale su nedovršene, rasne i socijalne tenzije gurnute pod tepih i privremeno nestale s društvenog radara. Tada postaje jasno da američko bogato društvo ide prema sistematskom problemu preraspodjele bogatstva, koje će njegova fleksibilna i otvorena ekonomija konstantno kreirati. Ono se sada počinje formirati kao društvo ekstrema, na oba pola klasne, ideološke i rasne ljestvice, što je vidljivo u dubokoj podjeljenosti između liberalnih i progresivnih gradova i vrlo konzervativne provincije, stalno povećavajućim imovinskim razlikama između vrha i dna socijalne ljestvice, te između zajednica s različitom bojom kože.

Seдамdesete su burna i prelomna dekada na ekonomskom planu, obilježene s nekoliko iznenadnih sukcesivnih ekonomskih recesija, uvjetovanih što unutrašnjim makroekonomskim poremećajima, što američkom spoljnom politikom koja je dovela do naglih sokova na tržištu nafte, u kojoj konačno dolazi i do napuštanja Keynesovih teorija državne kontrole nad ekonomijom. U uslovima kada su se Fordova i Carterova administracija borile da obuzdaju ogromnu inflaciju i sve veću nezaposlenost, neokonzervativne teorije liberalnog kapitalizma - doktrine neograničenog privrednog rasta putem deregulacije državne kontrole i nesputanog primata tržišta - promovisane od strane Čikaške škole ekonomije (Chicago School of Economics) na čelu sa Miltonom Friedmanom, napravile su tihi povratak u politički i javni život. One će punim sjajem zasjati za vrijeme Reganove vladavine, od sredine osamdesetih. Interesantno je da su ove teorije začete u isto vrijeme kada i Keynesove, porijeklom od opskurnog i na početku osamdesetih skoro već zaboravljenog austrijskog ekonomiste Friedricha fon Hayeka. Hayekova originalna ideja je bila radikalna, čak i u odnosu na ideje klasičnog liberalizma, koje se pripisuju Adamu Smithu, sažetim u njegovoj čuvenoj formuli o nevidljivoj ruci tržišta koja reguliše ekonomiju.¹⁴ Ipak, dok je za Smitha ekonomija samo au-

14 Smithova čuvena formulacija objavljena je u njegovoj knjizi *Bogatstvo nacija (The Wealth of the Nations)* iste godine kada i *Deklaracija o nezavisnosti*.

tonomna sfera društva u koju se država ne bi trebala mješati, gdje pojedinac nesputano slijedi i ostvaruje svoje interese, što u konačnici doprinosi opštoj društvenoj stabilnosti i boljitku, Hayekove teorije vide cjelokupno društvo isključivo kao ekonomsku arenu u kojoj se ljudi takmiče za ograničena dobra. Dok u klasičnom liberalizmu trgovci traže da ih ostavimo na miru, neoliberalizam zahtjeva od države da organizuje i trajno obezbijedi neograničenu djelatnost tržišta u svim segmentima društva. Sistem cijena koje se slobodno formiraju u takvoj tržišnoj utakmici određuje vrijednost svega i u bilo kojoj sferi društva, od javnih servisa do nauke, od tržišta novca do kulture i umjetnosti. Po Hayeku ovo je ne samo najefikasniji mogući sistem, nego i onaj koji daje ljudima priliku da naprave slobodan izbor u vezi sa svojim životom.¹⁵ Neoliberalno stanovište da su građani prirodnom hijerarhijom i neumoljivom logikom tržišta razvrstani u pobjednike i gubitnike nigdje neće naći tako pogodno tle kao u Americi, ne samo zbog administrativnog i institucionalnog zaokreta prema ovoj ideologiji tokom osamdesetih, nego i zbog kulturno široko rasprostranjenog individualizma i nepovjerenja prema bilo kakvoj državnoj vlasti, te odavno pounutrenoj etici protestantskih konzervativnih naseljenika, po čijem učenju (npr. kalvinizam) je rad sredstvo iskupljenja i spasenja, a uspjeh u životu je samo odraz čovjekovih vrlina, jednako kao što su neuspjeh i siromaštvo samo potvrda njegovih mana.

Ove teorije sada pretočene u praksu tzv. "Reaganove revolucije" tvrdile su da nema potrebe oporezivati bogate i redistribuirati bogatstvo na ostatak društva, umjesto toga novac koji se stvara na vrhu društva, kroz poreske olakšice za korporacije i bogate slojeve društva, će "kaskadnim efektom" (*trickle-down economics*), kroz njihova ulaganja u privredu, doći i do onih na dnu društvene ljestvice. Praveći ogroman zaokret u dotadašnjoj poreskoj i socijalnoj politici, nova generacija političara prihvatit će se revnosno smanjivanja poreza na najbogatije slojeve društva, započeti privatizaciju javnih službi i servisa, postupno ukinuti razne mehanizme socijalne zaštite, oslabiti sindikate i ograničiti radna prava, i tako postupno razmontirati sve mehanizme države blagostanja koja je postojala do tada. Tumačeći daljnju deregulaciju kao otvaranje mogućnosti neograničenog rasta i povećanja slobode izbora za prosječnog građanina, oni će u stvari početi marljivo raditi

15 Stephen Metcalf, "Neoliberalism: the idea that swallowed the world", *The Guardian.com*, 18. 08. 2018.

na osiromašenju i političkom razvlaštenju vlastitih konstituenata. Ono što je započeto od strane Reagana i Tacherove, nastavljeno je od strane vlade korporativnog, tehnokratskog lijevog centra za vrijeme Clintona i Blaira, koji su zastupajući tzv. "politiku trećeg puta" propovjedali da su Keynesove ekonomske teorije zastarjele, da su kontradikcije između tržišta i države, tj. kapitalizma i liberalne demokratije, zauvijek riješene, te da političari sada mogu biti viđeni kao tehnokrate koje "samo nadgledaju sistem koji manje-više radi dobro."¹⁶ Masovna selidba kapitala, fabrika i poslova u potrazi za jeftinom radnom snagom, koje će kao direktnu posljedicu imati uspon Kine u red super-sile trideset godina poslije, na domaćem planu dovešće do opšte deregularizacije, prije svega bankarskog sektora, privatizacije svega što nosi javno ime, i daljeg razvlašćivanja države od bilo kakvog uticaja u polju ekonomije. Kolaps Sovjetskog Saveza i rušenje Berlinskog zida su izvukli i posljednju ekonomsku i ideološku potporu u Americi za bilo kakvu podršku prisustvu države u društvenom životu i u kontroli preraspodjele bogatstva. U novom, globaliziranom svijetu, prikriven pričama o "kraju istorije" i vladavini univerzalnog prosperiteta i ljudskih prava, stajao je u stvari trijumfalizam neoliberalnog korporativnog kapitalizma koji će, vrlo brzo, stvoriti uslove u kojima će privatne korporacije postati moćnije od vlada, a demokratske institucije - političke participacije, društvene solidarnosti, socijalne jednakosti, radna prava, javna dobra - građene u dugoj i mukotrpnj borbi kroz par stoljeća, naći će se pod totalnom opsadom i opštom erozijom.¹⁷ Ove teorije, jednom

16 Sheri Berman, *Can Social Democrats Save the World(Again)?*, Foreign Policy, 15. 01. 2020.

17 S naknadnom pameću i iskrenim žaljenjem lijevo orjentirani ekonomista i nobelovac Joseph E. Stiglitz, inače u to doba i jedan od savjetnika za ekonomiju u Clintonovoj administraciji, opisuje kako su međunarodne korporacije i krupni kapital iskoristile istorijski trenutak uspostave novog svjetskog poretka po završetku Hladnog rata, za svoje uske ciljeve i uspjele instalirati vladavinu neoliberalne ideologije slobodnog tržišta na međunarodnoj sceni. On priznaje da Clintonova administracija jednostavno nije imala nikakvu viziju za novi međunarodni poredak i da je suviše olako prepustila inicijativu korporativnim i finansijskim privatnim centrima moći, koji su zahtjevali da im vlada stavi na raspolaganje snagu i ugled svojih institucija, u cilju omogućavanja nesmetanog pristupa novo-otvorenim tržištima za američke korporacije i banke. Upravo po diktatu krupnog i finansijskog kapitala Amerika će na spoljnjem planu, nekad silom, a nekad pritiscima, progurati čitav niz neoliberalnih tržišnih reformi, koje će ne samo proizvesti ogromne profite za američke banke i korporacije, nego i ugroziti začetke bilo kakvih demokratskih procesa u tranzicijskim zemljama. Ovo će dati podstrek dviljem tranzicijskom kapitalizmu, i na kraju, kao reakciju na njega, rađanju i širokoj rasprostranjenosti anti-amerikanizma kratku deceniju poslije. Opširnije u Joseph E Stiglitz, *The Roaring Nineties, A new History of the World's Most prosperous Decade*, W. W. Norton Company, New York 2003.

uspješno instalirane u Britaniji i Americi će mehanizmima međunarodne trgovine i kredita, biti izvezene i s religioznom zanosom provedene u ostatku ubrzano smanjujućeg i globaliziranog svijeta. Doktrina slobodnih tržišta (*free trade*) biti će upisana u svaki ugovor i uslovljavajuće bilo koji kredit dat zemlji u razvoju: bankari će odbiti izdavanje kredita onima koji podignu bilo kakve brane nesmetanom toku robe i kapitala, odbiju privatizaciju javnih dobara, ne povinuju se nametnutim mjerama štednje i prisilnom balansiranju budžeta po svaku cijenu, koje prije svega podrazumjeva smanjenje taksi (na bogate) i socijalnih izdataka (za siromašne).¹⁸ Ova doktrina poznata pod imenom *Washingtonski konsenzus* prihvaćena je i nametana od strane svih centralnih banaka Zapadnog svijeta, Međunarodnog Monetarnog Fonda, Mاستrihtskog ugovora i Svjetske trgovinske organizacije.

U sljedećoj deceniji, poslije napada od 11. septembra 2001. godine na nebodere u New Yorku, George W. Bush-ova administracija započet će beskrajne ratove za kontrolu resursa po rubu Zapadnog imperija. Pod pokrićem "rata protiv terorizma" (*War on Terror*), privatni ratovi biće vođeni javnim parama, a privatne korporacije kroz dotada neviđen pristup državnim fondovima putem specijalnih ugovora o privatizaciji, dobiti će priliku da iscrpe državu od svake ekonomske moći: "Ovo je bio vrhunac neoliberalne kontrarevolucije započete Friedmanovim teorijama. Već decenijama tržišta su se hranila komadićima države, sada su imala priliku da je u potpunosti proždru iznutra".¹⁹ Deceniju poslije, nova tehnološka internet revolucija omogućiti će i mehanizme svopšteg nadgledanja i kontrole kako javnog mnijenja tako i pojedinačnih građana na unutrašnjem planu, stvarajući tzv. *nadzorni kapitalizam*

18 Caleb Crain, "Is Capitalism a Threat to Democracy?", *The New Yorker*, posjećeno 07. 05. 2018.

19 Naomi Klein, *The Shock Doctrine, The Rise of Disaster Capitalism*, Vintage Canada, 2008, 359 (prevod autora). Klein u ovoj knjizi argumentuje tezu po kojoj je ideologija slobodnih tržišta uspjela biti provedena i nametnuta zahvaljujući najviše tzv. *doktrini šoka* – tj. smišljenom i ciljanom korištenju različitih kriznih situacija uzrokovanih prirodnim ili društvenim katastrofama, da bi se pokraj zbunjenih i dezorijentiranih građana i kroz suspenziju demokratskih procesa, kroz državne institucije provukle nepopularne ekonomske i političke mjere kojima je dalje osiguravan primat neoliberalnih teorija. Tako je npr. drugi Irački rat koji je uslijedio kao neposredan odgovor na napade od 11. 09. 2001. godine, za zvanični cilj imao borbu protiv terorizma, ali se pokazao kao dotad neviđena prilika za izvlačenje profita za privatne korporacije i banke, kroz privatizaciju procesa vođenja rata i posljertatne rekonstrukcije. Za ideologe slobodnih tržišta i korporacije čije su interese služili, ova krizna situacija je značila je samo da do svojih ciljeva mogu doći puno lakše i brže, bez demokratskih procedura i ograničenja koje bi mogao postaviti Kongres, bez borbe sa sindikatima i bez potencijalne kontrole od strane medija i javnog mnijenja.

(*surveillance capitalism*).²⁰ Praktično obesmišljavajući i ograničavajući domet političkih izbora, aktivno podrivajući demokratske insitucije i političku participaciju, velike korporacije, međunarodna i državna tijela su "stvorila neku vrstu totalitarnog kapitalizma".²¹ Ovim politikama, ogromna niža klasa ponovo će biti zaboravljena i ostavljena da tavori na dnu društva. Njoj će se uskoro pridružiti i veći dio srednje klase, koja je u posljednjih dvije decenije, s digitalnom tehno-revolucijom, masovnim preseljenjem industrije na Daleki istok, nestankom dobro plaćenih poslova, te preraspodjelom društvenog bogatstva u korist bogatih kroz poresku politiku, počela da gubi tlo pod nogama i u terminima realnih zarada stagnira ili čak siromaši. Paul Krugman objašnjava da je izvor nejednakosti u današnjim SAD i uspon veoma bogatog sada već čuvenog jednog procenta stanovništva u Zapadnom svijetu, povezan prije svega sa visokim kompenzacijama i zaradama tog malog dijela elite.²² Thomas Piketty u svom djelu *Kapital u 21 stoljeću* dokazuje da je ovo raslojavanje posljedica prije svega socijalnih i političkih procesa, a ne samo ekonomskih sila, u kojima je malobrojna banakarska i politička elita uspješno demontirala društvene mehanizme preraspodjele bogatstva - ukidanjem progresivnog

20 Shoshana Zuboff u svojoj knjizi *Doba nadzornog kapitalizma (The Age of Surveillance Capitalism)* analizira poslovni model u osnovi digitalne revolucije. Zuboff jej novoj varijanti kapitalizma dala ime *nadzorni kapitalizam*. On djeluje tako što daje besplatne usluge milijardama ljudi, koji za uzvrat beplatno predaju privatne podatke pružateljima tih usluga (Google, Facebook, itd.), omogućujući im da do zadivljujućih i najsitnijih datalja prate ponašanje korisnika, često bez njihovog eksplicitnog pristanka. U toku zadnje dvije decenije, ovi sada već giganti digitalne ekonomije su uspjeli ne samo osigurati vlasništvo i nadzor nad svim kanalima socijane komunikacije, nego i nagomilati neviđenu koncentraciju znanja i moći, te nagomilati i ogromne rezerve kapitala. Ova opasna asimetrija u kontroli informacija je institucionalizirana u njihovim monopolima nad podacima i njihovom dominacijom u polju artificijene inteligencije, koji su praktično "sredstva za proizvodnju" nadzornog kapitalizma. Kako to Zuboff sumira: "Mi ulazimo u 21 stoljeće s ogromnom nejednakošću u polju učenja: oni znaju više o nama nego što mi znamo o sebi ili što znamo o njima. Ova vrsta socijane nejednakosti je inheretno anti-demokratska. Ova anti-demokratska i anti-egalitarna sila može se najbolje opisati kao tržišni udar odozgo: svrgavanje demokratije skriveno u trojanskom konju digitalne tehnologije... Paradoksalno ovaj državni udar je slavljen kao personalizacija, iako poništava, ignoriše, zamjenjuje i izmješta sve o vama i meni što je lično. Nadzorni kapitalizam je fenomen stvoren od strane čovjeka, s kojim se moramo suočiti u sferi politike, a za to moraju biti mobilizirani svi resursi naših demokratskih institucija." John, Naughton, "The goal is to automate us: welcome to the age of surveillance capitalism- Ten questions for Shoshana Zuboff", *The Guardian*. 20. 01. 2019.

21 George Monbiot, "Brexit i nacionalizam", *The Guardian.com*, posjećeno 11. 09. 2019.

22 Realne zarade radnika u SAD stagniraju još od početka 1970., dok je dohodak tog gornjeg jednog procenta porastao za 165%, dok je u isto vrijeme prihod gornjih 0.1 % porastao čak za 362 procenta. Paul Krugman, *Novo zlatno doba*, www.Peščanik, posjećeno 24. 04. 2014.

oprezivanja, kašnivosti za finansijske i privredne prestupe, stalnim smanjenjem poreskih stopa na bogatstvo - i tako preusmjerila tok kapitala i dohotka u vlastitu korist. Po Pikettyju očigledno je da Amerika klizi u oligarhiju - vladavinu manjine u kojoj bogatstvo, primanja i privilegije, a samim tim i politička moć, postaju ograničene na male grupe ljudi i porodične dinastije.²³

Trideset godina neobuzdanog i neodgovornog neoliberalnog kapitalizma je na kraju, 2008., dovelo do finansijskog kraha, koji je ostavio milione Amerikanaca u siromaštvu i osudio ih na nesigurnost u godinama koje dolaze. Amerika je završila ono što je često nazivano 'američkim stoljećem' kao duboko podjeljeno društvo, s gomilajućim internim i eksternim dugom, najdubljim jazom između bogatih i siromašnih u industrijaliziranom svijetu,²⁴ paralizovanim javnim obrazovnim sistemom,²⁵ najvećom stopom stanovništva u zatvorima,²⁶ i kao jedina razvijena zemlja bez univerzalne zdravstvene zaštite.²⁷

23 Paul Krugman, "Novo zlatno doba, Prikaz knjige *Capital in the Twenty-First Century*, Thomas Piketty", Belknap Press/Harvard University Press 2014, www.Pescanik.net, posjećeno 24. 04. 2014.

24 U ovih nekoliko decenija odnos između prosječne plate direktora korporacije i radnika je porastao s 39 prema 1 u 1970. godini, na 331 prema 1 u 2013. Pri tome prosječna plata direktora korporacije je čak 774 puta veća od minimalne zarade u Americi. <http://www.forbes.com/sites/kathryndill/2014/04/15/report-ceos-earn-331-times-as-much-as-average-workers-774-times-as-much-as-minimum-wage-earners>.

25 Prevlast konzervativnih vrijednosti u američkom društvu i njegova duboka klasna podvojenost stvorili su jednako podvojen i stratifikovan obrazovni sistem koji je u zadnjih 30 godina obezbjeđivao samo površno, usko i stručno osposobljavanje za široke mase i akademsko obrazovanje samo za gornje slojeve društva i tehnološku elitu. I dok su američki privatni univerziteti i škole postali vodeće svjetske istraživačke insitucije i mjesta prestiža na kojima će se školovati buduća američka i svjetska elita, dotle je javno školstvo, zanemareno i ostavljeno bez finansijske potpore države, počelo očito zaostajati u svim aspektima za ostatkom razvijenog svijeta, što je slučaj i danas. Javne škole se u SAD finansiraju lokalno iz taksi na nepokretnu imovinu, što za krajnju posljedicu ima da siromašni okruzi imaju lošije škole. Jednako tako, rasno integrisane škole samo su maska za segregaciju školskih okruga duž linija stambene diskriminacije. I poslije 60 godina od odluke Vrhovnog suda SAD kojim je ukinut koncept rasne segregacije u školama, ona je očito živa i zdrava. Gotovo 74 procenata crne djece ide u škole koje su većinski crne, od toga gotovo 40 procenata pohada škole koje su gotovo potpuno crne, tj. koje su više od 90 odsto popunjene onim što se u Americi naziva "vidljivim manjinama", tj. studentima koji nisu bijele boje kože. http://www.huffingtonpost.com/sean-mcelwee/american-dream_b_5858106.html, posjećeno 25. 09. 2014.

26 Od svakih 130 osoba, jedna je u zatvoru, Afro-Amerikanci su sedam puta češće u zatvoru nego bijeli Amerikanci. Wright, R. *What is America? A Short History of the New World Order*, Alfred A. Knoff, Canada, 2008., 157.

27 47 miliona stanovnika ili 16 % od čitave populacije SAD nisu bili pokriveni zdravstvenim osiguranjem sve do uvođenja tzv. Obamacare, od čega je 9 miliona djece. Ova cifra je smanjena na 27 miliona poslije Obaminih ograničenih reformi sistema. Wright, 2008., 157.

Ovaj neslavni rekord na pragu novog stoljeća biće na trenutak zasjenjen ogromnom nadom i energijom oslobođenom izborom prvog crnog predsjednika u historiji SAD, kada će želja za temeljnom socijalnom promjenom društva još jednom isplivati na površinu. Nada o mogućnosti uspostavljanja post-rasnog društva jednakosti, će biti brzo ugašena, kada postane jasno da je ova posebna priča posljedica lične upornosti i rada pojedinca, a ne šireg pokreta za društvenu promjenu, i da napori pojedinca, bez obzira na njegovu poziciju u društvu, nisu dovoljni da uzdrmaju bedeme plutokratskog sistema građenog decenijama. U stvari pokazaće se da je prvi crni predsjednik samo dobra fasada za nastavak iste priče, on će jednako iznevjeriti nade miliona koji su ga vidjeli kao zadnju priliku za bijeg iz društva neoliberalne distopije: Nedavna studija s Berkeley Univeziteta u Kaliforniji, ukazuje da je rast društvene nejednakosti za vrijeme Obamine vladavine nastavljen još većom brzinom.²⁸ Čak i njegov najveći uspjeh, uvođenje zdravstvenog osiguranja za preko 20 miliona građana, tzv. Obamacare (*Affordable Care Act*), još uvijek je ostavio 27 miliona građana bez ikakvog pokrića, postajući samo još jedna politika koja je bazirana na principima tržišta, daleko od javnog zdravstva koje postoji u bilo kojoj drugoj razvijenoj zapadnoj državi.²⁹

Kapitalizam je sistem, kako je to njegov najveći i najpoznatiji kritičar Karl Marx primjetio još prije vijek i po, koji, u vječnoj potrazi za profitom, teži stalnoj i neograničenoj ekspanziji i koji, ako ostane neregulisan, nosi u sebi sjeme kako vlastite tako i društvene destrukcije. Prepušten samom sebi on neizostavno vodi nagomilavanju bogatstva u rukama nekolicine, stvaranju ogromnih imovinskih i društvenih nejednakosti i tako prirodno teži ka uništavanju demokratskih institucija, prava i vrijednosti na kojima se zasnivaju demokratska društva - to su za njega samo prepreke u maksimizaciji profita. Zbog svoje neegalitarne eksploatatorske prirode i pogubnih po-

28 Studija je demonstrirala da je 95 odsto rasta u novostvorenom dohotku u zadnjih sedam godina otišlo u džepove 1% stanovništva, dok su rate dječijeg siromaštva, pogotovo crne djece, ostale astronomske. Srednja klasa je nastavila s gubitkom tla pod nogama, prosječna primanja usklađena s inflacijom su niža nego 2000. U 2007. najbogatiji 1% stanovništva je posjedovao 38% ukupnog bogatstva, dok je donjih 80% posjedovalo samo 14% bogatstva. U 2011. godini ovaj imovinski jaz je bio još veći, gornjih 1% je posjedovao 43% bogatstva, dok je donjih 80% sada imao samo 7% ukupnog bogatstva. <http://money.cnn.com/2013/09/15/news/economy/income-inequality-Obama>, posjećeno 15. 04. 2015.

29 Cornel West, "Pity the Sad Legacy of Barack Obama", *The Guardian.com*, posjećeno 20. 01. 2017.

sljedica koje proizvodi po radnike i siromašne slojeve društva, neregulirani kapitalizam proizvodi ne samo nekontrolisane cikluse rasta i sloma tržišta, nego i eksplozije nezadovoljstva, zbog kojih je, po Marx-u, osuđen na siguran kolaps. Limitirane reforme mogu samo odložiti ovaj izvjestan kraj, ali ne i fundamentalno promijeniti sistem.

Demokratski socijalizam i postojanje socijane države u tri decenije poslije Drugog svjetskog rata ipak su ublažili ovu inherentnu suprotnost između liberalne demokratije i kapitalizma. Podučeni tragičnim iskustvima fašizma i komunizma, socijane demokrate su zagovarale ograničene reforme i državnu kontrolu kapitalizma te promociju institucija liberalne demokratije - one su trebale da obezbjeđe ne samo ekonomski prosperitet nego i socijanu stabilnost i izbjegavanje klasnog rata. Kada je Roosevelt u jeku Velike depresije obećao Amerikancima *New deal*, on je znao da će, ukoliko efekti tako duboke ekonomske krize ne budu adresirani na vrijeme, biti ugrožene i same osnove demokratskog života i socijanog poretka, i da će polje za ekstremna politička rješenja biti otvoreno.

Upravo sistematsko demontiranje tada uvedenih mehanizama socijalne jednakosti i raspodjele te ničim ograničeni neoliberalni napad na društvo u cjelini, doveli su u zadnjih trideset godina do siromašenja i ugroženosti srednje klase, koja je bila kičma svakog zapadnog, pa i američkog sistema. Ekonomska nesigurnost i produbljujuća ekonomska nejednakost prouzrokovale su porast opšte nesigurnosti, povećanje socijalnih tenzija i društvenih podjela, što je dalje podrilo institucije liberalne demokratije i socijane države, koji su bile dizajnirane upravo da bi se pomirila kontradikcija i jaz između društvene solidarnosti i neograničenog zgrtanja privatnog bogatstva.

Američki ekonomista Robert Reich podsjeća da, dok famozni *jedan procent* i dalje neometano nagomilava bogatstvo, danas dvije trećine Amerikanaca žive od jednog do drugog čeka. Svakodnevni stres i egzistencijalna anksioznost, nestanak sigurnih i dobro plaćenih poslova, ali i svih mreža socijalne sigurnosti i društvene solidarnosti imaju za posljedicu da se u Americi po prvi put vrtoglavo skraćuje životni vijek bijelih muškaraca, pripadnika srednje klase, uglavnom kao posljedica smrti od stresa, samoubistava, ovis-

nosti od droga i alkohola.³⁰ Po prvi put mlade generacije nemaju nadu da će živjeti bolje od generacije svojih očeva, izloženi nesigurnosti i nestabilnosti tzv. gig-ekonomije, oni su osuđeni na loše plaćene, uglavnom privremene poslove, bez bilo kakve socijalne sigurnosti.³¹ Socijalna prohodnost po kojoj je Amerika bila poznata i koja je činila osnovicu američkog sna, je toliko oslabila da neko ko je danas rođen u Danskoj ili Kanadi ima puno bolje šanse da promjeni klasu u kojoj je rođen u prvoj generaciji.³² Istovremeno povjerenje u vlast i političke predstavnike nikad nije bilo na nižem nivou. Anksiozni građanin je uz aistenciju sveprisutnih i kontrolisanih medija u vlasništvu moćnih korporacija, svakodnevno uvjeren da njegov identitet nije usidren u društvenoj solidarnosti i komunikaciji s drugima u njegovoj lokalnoj zajednici, nego u stalnoj tržišnoj utakmici, konformizmu, lažnom individualizmu i potrošačkoj unifomnosti.³³ Sfera demokratskog javnog života postupno je obesmišljena – tj. ograničena na učešće u izborima, na kojima se takmiče političke partije pod kontrolom krupnog kapitala i oligarhijskih struktura, a čiji se politički programi suštinski ne razlikuju. Ovako deligitimizirana i ograničena demokratska arena je postupno pretvorena u politički i medijski cirkus u kojem se natječu najbogatiji članovi društva dok su demokratske institucije i vladavina prava izloženi daljnjoj svakodnevnoj eroziji.

30 John Harris, "Our Social crisis is no longer just about inequality, it's about life and death", *The Guardian*, 09. 03. 2020. Čak i uprošteni statistički podaci, koji mogu da stanu u fusnotu ovog eseja, ilustruju značajan preokret u smanjenju životnog vijeka i povećanju smrtnosti i američkih bijelih muškaraca srednjeg doba (od 45 do 54 godine) od 1998. godine do danas. Stopa smrtnosti ove grupe od 1978. do 1998. padala je jednako kao i u ostatku industrijaliziranog Zapada, u prosjeku 2% godišnje. Od 1998. ona se počela povećavati za pola posto godišnje samo u Americi, dok je u ostalim zapadnim zemljama nastavila padati 2%. Kao glavni uzroci smrti srednjovječnih bijelih muškaraca navode se samoubistva, upotreba droge i alkohola, te hronične bolesti jetre. *Rising morbidity and mortality in midlife among white non/Hispanic Americans, in the 21st century*, www.PNAS.org, posjećeno 09. 03. 2020.

31 Robert Reich, *Trump i revolt anksiozne klase*, www.peščanik, posjećeno 20. 12. 2015.

32 Njemačka je danas socijalno najprohodnija zemlja među razvijenim zemljama, na 11 mjestu, slijede je Francuska na 12, Kanada (14), Japan (15), Velika Britanija (21), SAD (27) i Italija (34). Danska, Finska, Norveška, Švedska i Island imaju daleko najbolje rezultate socijalne mobilnosti. U Danskoj će siromašno dijete će imati jednake šanse da ima visoka primanja kad odraste, kao i dijete koje je rođeno u bogatoj porodici. Dok će u Danskoj uzeti samo dvije generacije da porodica niskih primanja dosegne prosječni prihod na nivou države, u SAD će za to trebati čak pet generacija. Istovremeno, izvještaji pokazuju da je ovo povezano s razlikama u plaćama, koje su porasle "eksponencijalno" od 1970-ih. Gornjih 1% u SAD zaradilo je 158% više u 2018. nego u 1979. godini, dok je donjih 90% povećalo plaće za samo 24% u tom vremenskom periodu. U Hanna Ziady, "The American Dream is much easier to achieve in Canada", CNN Bussines, posjećeno 20. 01. 2020.

33 Chris Hedges, *American Irrationalism*, www.truthdig.com, posjećeno 30. 10. 2016.

Izmičuće tlo pod nogama, sveopšta anksioznost i ranjivost, cijepanje sigurnosnih i društvenih veza, daljnje otuđenje političke i ekonomske elite i njihova praktična nedodirljivost, daljnje izmještanje poslova u inostranstvo kao najopipljiviji efekat globalizacije, te nekontrolisane masovne migracije prouzrokovane uglavnom Zapadnim imperijalnim avanturama po svijetu, stvorili su idealne uslove za pojavu lažnih političkih proroka i populista koji nude jednostavne solucije za kompleksne društvene probleme, ne libeći se lažnih obećanja o povratku sigurnosti, prosperiteta i digniteta za *anksioznu klasu*.³⁴

Desni populisti su vješti u prurušavanju u ulogu zaštitinika neposredne demokratije, obespravljenih radnika, te neprijatelja oligarhije, dok se u stvarnosti radi o autoritarnim demagozima koji doprinose daljnjoj delegitimizaciji i uništavanju demokratskih procesa, javnog dobra i institucija vladavine prava, a u cilju učvršćivanja autoritarne vlasti i daljnjeg privatnog bogaćenja.³⁵ U klasičnoj zamjeni teza oni su spremni da iskoriste i oslobode najgoru instinkte masa, uništavajući i posljednje ostatke socijalne solidarnosti, a s njima i političke stabilnosti. Oni nalaze podršku u najbogatijim slojevima društva koji ih vide kao nekoga ko brani i osigurava njihove interese pred nadolazećom nezaustavljivom demografskom i socijanom promjenom, a za postojeće nevolje i društvene nepravde kao žrtvenog jarca oni okrivljuju najranjivijeg Drugog - u američkom društvu danas su to ilegalni imigranti i muslimani, sutra bi to mogle biti žene, gay populacija, ljudi drukčije boje kože ili bilo koja druga manjina.

34 Američki ekonomista Richard Reich je tvorac ove kovanice.

35 *Freedom House* je ugledni think-tank institut osnovan u Washingtonu još 1941. godine, s misijom da se suprostavi tada kako američkom izolacionizmu tako i fašizmu. Od tada se bavio istraživanjem kršenja ljudskih prava, političkih sloboda, i opasnosti po demokratske procese u svijetu. Od 1973. *Freedom House* publikuje ugledni godišnji izveštaj o stanju demokratije u svijetu *Freedom in the World*. Posljednji godišnji izveštaj iz 2019., bilježi već četrnaestu godinu zaredom u kojoj čak 64 zemlje bilježe pogoršanje u stanju demokratije na različitim poljima, mnoge na toj listi su dio Zapadne civilizacije. Među njima je i Amerika koja u posljednjoj dekadi bilježi naročito alarmantnu eroziju demokratskih prava, koja je stavlja u trendove koji su obično rezervisani za zemlje koje nemaju skoro nikakvu demokratsku tradiciju - od političkog pritiska na izbornu i sudsku nezavisnost i integritet, korupcije i nepotizma u vrhovima vlasti, do sistematskog napora usmjerenih na slabljenje nezavisnosti medija i vladavine prava - a koji dolaze sa samog vrha političke vlasti uključujući tu i samog predsjednika SAD. Ovaj trend je kulminirao u doba Trumpove vladavine, ali kako izveštaj zaključuje, ovo je samo vrhunac zabrinjavajućeg anti-liberalnog i autoritarnog trenda, koji traje već od početka ovog stoljeća. Evan Osnas, *Why Democracy is on the Decline in the United States*, *The New Yorker*, 10. 03. 2020.

Donald Trump je posljedica ovakvog raspoloženja u Americi, on nije samo simptom duboke društvene podjeljenosti i produkt krize prouzrokovane fundamentalističkom vjerom u slobodna tržišta i sveopštu deregulaciju, nego i lice bijelog nacionalizma koji je u usponu. Kao i u svakom drugom slučaju u vremenu desnog populizma, on ne odražava samo anksioze svog vremena i svojih pristalica, nego je - u svojoj nepredvidljivosti, taštini, nekompetentnosti za funkciju koju obavlja, te u otvorenoj okrutnosti prema Drugima i slabijima - trbuhozborac tamne strane ljudskog karaktera, koji crpi na bunaru nacionalizma, izolacionizma, rasne, vjerske i polne netrpeljivosti: "Neotesan i odbojan, *trampizam* je samo otvorena manifestacija istorijskog trenutka u kom pozni kapitalizam gura čovječanstvo preko tačke s koje nema povratka".³⁶ Njegova haotična i eratična vladavina, skrojena po modelu televizijskog *reallity show-a*, u kojoj je otvoreni prezir i neprijateljstvo prema istini, nauci, bilo kakvom intelektualnom i etičkom integritetu te demokratskim institucijama i vladavini prava, gotovo jedina konstanta, nas podsjeća da fašizam i autoritarna distopija nisu samo mračna prošlost naših društava nego da lako mogu postati i naša budućnost: "U našem svijetu post-integriteta i post-istine zagušeni smo zabavnim brendovima i aktivnostima zaradivanja novca, koji imaju malo ili nikave veze s istinom, integritetom ili dugoročnim opstankom naše planete. Svjedoci smo postmodernoj verziji sveopšte gansterizacije svijeta".³⁷

Na početku druge decenije novog stoljeća, SAD je duboko podijeljeno društvo s ogromnim unutrašnjim i spoljnim izazovima, ali prije svega hitnom potrebom da se suoči s vlastitom istorijom, te preispita mnoge od svojih osnovnih kulturnih vrijednosti. Pošto se radi o procesima dugog trajanja to neće biti lagan zadatak, pogotovo u vrijeme kraha neo-liberalnih ideologija, rasta političkog populizma na svim stranama svijeta, geopolitičkih izazova u vidu uzdizanja nove super-sile, sveopšte ekonomske, političke i, na kraju, neodložne ekološke krize. Zapadni svijet se nalazi na raskršnici kada su stari politički modeli uglavnom potrošeni i kada se rađa novi poredak kojem još uvijek ne možemo nazrijeti puno lice.

36 Yanis Varoufakis, *Greta*, *Donald i sudbina kapitalizma*, www.peščanik.com, posjećeno 06. 02. 2020,

37 Cornel West, *Pity the Sad Legacy of Barack Obama*, [The Guardian.com](http://TheGuardian.com), posjećeno 20. 01. 2017. (prevod autora)

Stanje američkog društva kao i šire Zapadne civilizacije poslije četvrt stoljeća neobuzdane vladavine neoliberalne ideologije, koja je osiromašila i narušila socijalno tkivo demokratskih društava i obesmisllila njegove najvažnije demokratske institucije i dostignuća, samo potvrđuje činjenicu da je teško osvojene slobode mnogo lakše i brže izgubiti nego što ih je bilo steći. Pandemija corona virusa koja hara svijetom u vrijeme završavanja ovog eseja je, barem privremeno, vratila na velika vrata Keynesove makroekonomske teorije i potvrdila snagu države i njenog administrativnog aparata kao jedinog činioca koji može preuzeti ulogu regulatora naših kompleksnih ekonomskih i društvenih sistema i sačuvati ih u kriznim trenucima od potpunog kolapsa. Ovaj nenadani posjetioac iz zoonotskog svijeta, i za njim nadolazeća duboka ekonomska kriza koja će u sljedećih par godina donijeti ogromne količine fizičke, finansijske i emotivne boli, sasvim sigurno će dalje dovesti u pitanje katastrofalne rezultate vladavine neoliberalnog kapitalizma, ali staviti na kušnju i svu snagu i krhkost naših demokratskih institucija. Jedino što je sigurno u moru neizvjesnosti koja plavi planetu u ovom času jeste da ni kapitalizam, ni demokratija, iz ove krize bez presedana, neće izaći nepromjenjeni.

Strašnija verzija raspleta ove drame mogla bi voditi u neku vrstu autoritarne distopije koja bi nas odgurala još dublje u destruktivne procese koji se odvijaju u zadnjih tridesetak godina, a koji bi, obzirom na prijeteću ekološku katastrofu, doveli u pitanje i sam opstanak naše civilizacije. Ona bolja bi mogla, kroz demokratski angažman i buđenje najšireg fronta demokratskih snaga, snagom grass-root demokratije, ponovo probuđene društvene solidarnosti i građanske akcije, stvoriti pokret kojim će nadolazeće generacije, prepoznajući dubinu krize, iskoristiti trenutak za rješavanje nagomilanih problema kroz radikalnu reformu društva.

Ekonomsku krizu 2020., izazvanu virusom covid-19 će budući historičari možda porediti s Velikom depresijom ili Drugim svjetskim ratom, ne samo po snazi i obimu krize, nego i po tome da se radilo o jednim od onih prelomnih historijskih događaja koji su omogućili novi ekonomski i intelektualni početak i dubinsku promjenu temelja svog ekonomskog i društvenog života. Svoje najbolje trenutke i najveći progres Zapadni svijet s Amerikom na čelu doživio je u poslijeratnom periodu, kada je sa sjećanjem na užase rata i nadom u bolju budućnost, definisan kompromis između kapitalizma i liberalne

demokratije, koji je obezbjedio svojim konstituentima dekade mira i prosperiteta. Danas više nego ikad postoji imperativ - ma kako god bila krhka naša vjera u ljudsku sposobnost za promjene - da ovaj odnos kroz političku akciju bude ponovo zamišljen i redefinisana na skoro zaboravljenim kategorijama društvene solidarnosti, jednakosti i socijane pravde, ako uopšte želimo da budemo prepoznati kao dostojna vrsta koja će jamčiti svijetlu budućnost naše planete.